

Hidayətin "Burdan min atlı keçdi" kitabından

Həsən Musayev
(1933-1999)

Nüvədi kəndinin əhalisi, 1991-ci il avqust ayının 7-də Ermənistandan çıxan sonuncu azərbaycanlılar idi. Hidayətin "Burdan min atlı keçdi" kitabında Nüvədinin daha bir ziyalı Həsən Musayev haqqında dərc edilmiş yazını bu ildönmü ərəfəsində təqdim edirik:

Nüvədi kolxozunda partiya təşkilatının katibi işləyəndə kənd camaatının ümid-pənah yerinə çevrilmişdi. Hamı onu kristal iradəli bir rəhbər ki-mi qəbul edirdi. Ondan söz düşəndə "təşkilat belə dedi", "təşkilat belə göstəriş verdi" kimi ifadələr işlədirdilər. "Təşkilat" deyəndə hamı o saat başa düşürdü ki, söhbət kimdən gedir.

O vaxt bütün rayonda səs-küyə səbəb olan bir əhvalat baş vermişdi... Nüvədi rayonda meyvəçilik üzrə birinci yeri tuturdu. Bu kənd Qərbi Azərbaycanda narçılıq üzrə yeganə kənd idi. Rayonun meyvəçilik planının yetmiş faizini Nüvədi kəndi ödəyirdi. Neçə illər idi ki, partiya komitəsindən tutmuş adi idarə rəhbərlərinə qədər əksəriyyət məşinlərini göndərər, meyvə "paylarını" öz atalarının malı kimi götürürdülər. Bir gün "gizli" millətçi, rayon təhlükəsizlik şöbəsinin rəisi kəndə gəlir, kolxozun bağından bir neçə yeşik nar-üzüm yığır, aparmaq istəyəndə Həsən Musayev onun başının üstünü kösir, görürsülər, - "İrəvana gedirəm, dedim bir az Nüvədi narı aparım", - deyir. Həsən müəllim də "çox yaxşı, ardımca gəlin" - deyər göstəriş verir. Maşını Nüvədinin kolxoz anbarına sürdürür, meyvələri çəkib hesablatdırır və akt tərtib olunur. Bundan sonra İrəvana Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədrinə teleqram vurur ki, sizin yerli şöbənin rəisi işinin öhdəsindən gələ bilmir, mənimləmə ilə məşğuldur. Həmin gün Nüvədi camaatı arasında bir gərginlik yaşanır, ehtiyat edirmişlər ki, Həsən müəllimi işdən kənarlaşdırıb həbs edəcəklər. Ancaq əksinə olmuşdu: iki gündən sonra Mıqrı Rayon Təhlükəsizlik Şöbəsinin rəisi rütbəsi kiçildilərək vəzifəsindən azad edilmişdi.

Gənc partiya işçisinin yüksək idarəçilik qabiliyyəti, sağlam enerjisi diqqətdən kənar qalmadı. O, 1965-ci ildə Bakı Ali Partiya Məktəbinə göndərildi, həmin məktəbi fərqlənmə diplomu ilə bitirdi. Bu məktəbdə də rəhbərliyin diqqətini cəlb edə bildi. Ali Partiya Məktəbinin rektoru Daniel Quliyev Həsən Musayev məktəbdə qalıb işləməyi təklidlə təklif edir, hətta o, Mıqrıya qayıdıqdan sonra bir neçə dəfə məktub yazıb, Bakıya gəlməsinə istəyir. Onun üçün hər cür şəraitin yaradılacağı, qısa müddətdə mənzil-lə təmin ediləcəyini deyir. Həsən müəllim isə bütün bunlarla razılaşmır. Çünki onun öz kəndi ilə bağlı həyata keçirmək istədiyi arzuları vardı.

Uzun müddət "Sovet Ermənistanı" qəzetinin Zəngəzur üzrə xüsusi müxbiri kimi tanınmış jurnalist Abdulla İbrahimov "Mənalı ömrün əkkordları" adlı məqaləsində Həsən müəllim haqqında diqqətəlayiq məqamlara toxunub. Həmin yazıdan bəzi parçaları oxuculara olduğu kimi çatdırmaq çox vacib sayıram.

Abdulla müəllim yazır: "Yenə də Mıqrıda idim. Həsən müəllimlə görüşə tələsdim. Onunla iş otağında qısa söhbətimiz oldu:

-Yaxşı vaxtında gəlmisən, saat 11-də büro başlayır. İştirakın pis olmazdı, - dedi.

Adətən büro iclaslarında partiyaya qəbul birinci olaraq müzakirə edilir. Qəbul prosesi başladı. Gənclər bir-bir daxil olur, sorğu-sual olunur, sonda birinci katib, - təklif var qəbul edilir, - deyər yeni qəbul olunanları təbrik edirdi.

Otağa bir qız daxil oldu. Birinci katib Yurik Arakelyan onu büro üzvlərinə təqdim etdi:

- Bizim Ofiqin qızıdır. Atasını da yaxşı tanıyırsınız.

Siyasi suallar verən olmadı. Arakelyan dedi ki, təklif var- qəbul olunsun. Elə bu anda, - yox, - deyər Həsən Musayev ayağa qalxdı: "Gəncləri ətraflı yoxlamadan partiyaya qəbul etmək olmaz. Emma Hayrapetyan, Kommunist partiyası nə vaxt yarandı?" - Emma cavab verə bilmədi. Həsən müəllim "Təklif edirəm-gətsin hazırlaşsın, sonra müzakirə edərək" dedi. Qoribə paradoks: Büro üzvlərinin hamısı Həsən müəllimin təklifini müdafiə etdi.

Sonradan öyrəndim ki, Ofiqin qızı Emma ikinci dəfə də Həsən müəllimin təklifi ilə geri qayıtarlıb. Söhbət zamanı o mənə dedi ki, Ofiqin atası daşnak partiyasına üzvdür, tez-tez Stepanakertdə olur, orada fəaliyyət göstərən "Qrunk" erməni millətçi təşkilatının proqram və nizamnaməsini Mıqrıda həyata keçirir. Mıqrıda keçirilən bütün tədbirlərdə, konfranslarda Həsən müəllim öz çıxışı ilə həmişə birinci katibi kölgədə buraxırdı. Mən də görür

və qururlanırdım: "Kaş Ermənistanda rəhbər vəzifələrdə çalışan belə cəsarətli, heç bir şeydən çəkinməyən kadrlarımız çox olaydı".

Ofiq rayonda hamı tanıyırdı. Əri Jora Hayrapetyan Mıqrının əsas qatar dayanacağı olan Kürədüzü stansiyasının rəisi idi. Nüfuzlu, Azərbaycan dəmir yolu sisteminə (Mıqrı stansiyası Azərbaycan Dəmir Yolu İdarəsinin tabeliyində idi) ən yüksək vəzifələri tutan adamlarla ünsiyyət qurmağı, özünə hörmət qazanmağı bacaran çoxbilmiş adam idi. Ofiqin pasportunda adı yazılmış atasının o illərdə yaşadığı, kimliyi haqqında məlumatım olmayıb, bu barədə ilk dəfə Abdulla İbrahimovun yazısında oxudum. Amma hələ mən məktəbliyə Mıqrıda çox ciddi adamlar deyirdilər ki, Ofiq Nijdenin kəbindən kənar qızdır.

Nijde- mələmdur, 1918-ci ildə Zəngəzurda və o sırada Mıqrıda qırğınlar, say-sız-hesabsız qətlər törətmiş "məşhur" canı idi.

Üstəlik, Ofiqin türklərin qatili olan babasını Qaçaq Nəbinin öldürdüyü (qisas aldığı!) barədə də danışdırlar.

Abdulla İbrahimov həmin yazısında bir çox məsələlərə aydınlıq gətirir: "Həsən müəllimlə dostluq və yoldaşlığımın qırx ili ərzində sanki böyük bir həyat məktəbində yetişmişəm, onunla olan görüşlərim rəngarəng epizodlarla doludur. Belə epizodlardan biri heç vaxt yaddaşından silinmir. Yenə Mıqrıda ezamiyyətdə idim. Həmin vaxt "Sovetkan Hayastan" qəzetinin Voskanyan adlı müxbiri də ora gəlmişdi. Biz Həsən müəllimlə birgə həyəyə düşdük, maşına oturmaşduq ki, Voskanyan bizə yaxınlaşdı. O, hiss etmişdi ki, harayasa səfərimiz var. Həsən müəllim onu da dəvət etdi. Biz Lehvaz kəndini ötürüb, Lökün altındakı bir bulağın başında oturdun. Başqa qonaqlar da vardı. Bir az keçmişdi ki, Voskanyan ayağa qalxdı. Spirit onun başını dumanlandırmışdı. Ağzını açan kimi erməni xəstəliyindən uzağa gedə bilmədi, türklərdən, "erməni genosidindən", "Vanın erməni torpağı" olması barədə sayıqlamağa başladı. Burada Həsən müəllim dözmədi: "Siz mənim qonağımsınız, gəl uzaqlara getmə və olmayan şeylərdən danışma". Həsən müəllim bütün normaları kənara qoyaraq, erməni jurnalistin dərşini verdi. Bu hadisədən sonra Həsən müəllimə münasibət xeyli dəyişildi. Elə bu ərəfədə raykomun birinci katibini Telman Dilanyandan əvəzlədi. Əslən Sisyanlı olan bu adam şovinizt idi. Cəmi iki həftə sonra Mıqrı-Kacaran şosse yolunun aparıcı hissəsinin başa çatması münasibəti ilə Taşdun kəndinin ətəyindəki Qızıl Bulaq kənarında ziyafət verildirdi. Dilanyan bir an məclisi tərk edib, böyük qayanın yanına çəkildi. Voskanyan girəvəni əldən verməyib katibə yan aldı. Onlar öz aralarında danışıqca Telman Dilanyan dönüb kinli-kinli Həsən müəllimə baxırdı. Ziyafət başa çatdı. Biz erməni jurnalisti ilə Qərçivan mehmanxanasına gəldik. Ziyafətlə bağlı təşəkkürümüzü bölüşürək Voskanyan mənə sevinə-sevinə dedi: "Dilanyan Həsən müəllimlə işləməyəcək, onun barəsində məni fikirdədir, bir o deyil, elə yuxarılar da onun haqqında yaxşı fikirdə deyillər".

Abdulla İbrahimov hadisələrə çox dəqiqliklə təsnifat verir. Onun nəql etdikləri ötən əsrin səksəninci illərinin əvvəlinə aiddir. Ermənilərin Azərbaycan türklərinə qarşı həzrladıkları total hücumun konturları getdikcə daha qabarıq üzə çıxırdı: partiya aparatındakı azərbaycanlılar bir-bir məsul vəzifələrdən azad edilirdilər. Şübhəsiz, Telman Dilanyan da Mıqrı rayonuna xüsusi missiya ilə göndərilmişdi. Ona görə Həsən Musayev Nüvədi kolxozu geridə qalıb deyər ikinci katib vəzifəsindən azad edilib Nüvədi kəndinə sədr göndərildi. Çox təəssür ki, səhhətində yaranan ciddi problemlər ona bu vəzifədə uzun müddətdə işləməyə imkan vermədi.

Həsən müəllimin oğlu, tanınmış publisist Alqış onun ədəbiyyatımıza münasibəti, dünyagörüşü ilə bağlı çox maraqlı detallar açıqlayır: "Mütaliə etməyi çox sevirdi. Səməd Vurğuna xüsusi sevgisi vardı. Dəqiq yadımdadır, Aldərə kənd orta məktəbində böyük şairin büstü qoyuldu. Abidənin açılış mərasimində Bakıdan Hidayət Orucovun təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə Səməd Vurğunun övladları - Yusif Səmədoğlu və Aybeniz xanım da daxil olmaqla, bir ziyalı qrupu gəlmişdi. Bu tədbir Mıqrının ictimai-siyasi, mədəni həyatında geniş rezonans doğurmuşdu. O

tədbirin əks-sədasını mən həmin günün axşamı öz evimizdə hiss elədim. Xeyli qonağımız var idi. Səməd Vurğunun ədəbiyyat tarixində yeri, mövqeyi təhlil olunurdu. Qonaqlardan biri, "Vurğun hayıf ki, partiya şairi çərçivəsindən kənara çıxıb bilmədi"- deyər söyləndi. Atam isə - "Elə deyil, Səməd təkcə partiya şair yazmaqla kifayətlənməyib" - deyib kitab rəfinə tərəf getdi. Şairin cildlərindən birini əlinə götürüb dedi: - "Səməd böyük kişidir. Mən onun "Üsyan" poemasını sizə oxuyacağam. Bu kiçik hıcmli bir əsərdir, tədqiqatçıların da diqqətini cəlb etməyib. Yaxşı ki, nəzər-diqqətdən kənar qalıb, yoxsa çapına qadağa qoyardılar".

O poemanı oxuyandan sonra ayrı-ayrı misralar üzərində dayandı: "Üçrəngli bayraqı doqquzdan asmış..." şair bu misranı üç dəfə təkrarlayır, o demək istəyir ki, ay xalq, sən milli dövlətin, üçrəngli bayrağın olub. Bəs "parlaman möhürlü pulemyotlar nə deməkdir?" Səməd demək istəyir ki, ay xalq, sən milli dövlətin parlamentli respublika olub. Beləliklə, Səməd Vurğun bu poemada dolayısı yolla tarixi keçmişimizin siyasi obrazını cızır, lazım olan informasiyaları bizə ötürür. Onu da unutmayın ki, bu poema elə o dövr üçün unikal informasiyaları yaşadan yeganə əsərdir. Səməd Vurğun bundan artıq nə eləməliydə ki?

Atamın bu çıxışı evdəkilərin hamısına təsir elədi. Bu həm də gözlənilməz və cəsarətli bir çıxış idi. Görünür, elə o səbəbdən əmim Həzi Musayev atamdan sonra özünü qonaqlara tutub: "İnanıram ki, bu söhbət burada, öz aramızda qalacaq",- deyər söhbətə yekun vurdu. Onda hələ 1984-cü il idi, mən səkkizinci sinifdə oxuyurdum. Atamın xoşuna gələndən sonra ayrı-ayrı parçalar vardı: məsələn, Puşkinin "xranite qordoe terpenie" "məğrur səbrinizi hiyf eləyin siz" - misrası dilindən düşmürdü. Deyirdi: "Puşkin bunu şair kimi yox, peyğəmbər kimi qələmə alıb". Səməd Vurğunun "Biz gəldi-gedərik, sən yaşa dünya" misrasını həmişə pəsdən oxuyurdum. Bu poetik misralar onun tək bədii zövqünə yox, həm də onun xarakterinə, həyat tərzinə uyğun gələnlər təzislər idi.

Bir dəfə 20 Yanvar müsibətinin ədəbiyyatımızda əksi barədə danışdırdı. Mənə dedi ki, bu mövzuda ən təsirli, ən gözəl sözü Hidayət yazıb. Mənə bloknotuna qeyd etdiyi iki misranı oxudu: "Saçım da qalmadı bir əlçim yolum, səpim şəhidlərin məzarı üstə". Və əlavə etdi: "Ədəbiyyatımızda heç bir əsər bu müsibətin və əzabın dərinliyini bu iki misra qədər dəqiq ifadə edə bilmir. Kişinin saç yolub ağlamağı dəhşətdir, əlbəttə ki, başa düşənlər üçün..."

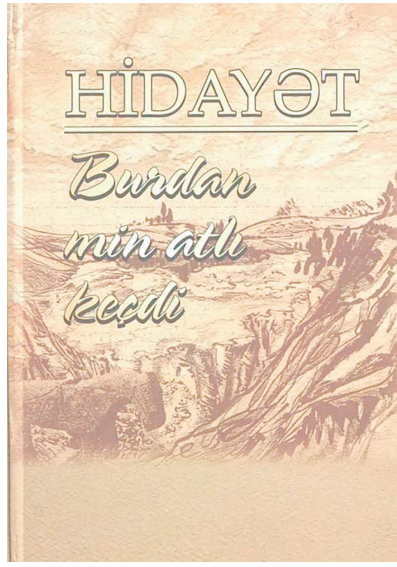
Atam təmtəraqdan, dəbdəbədən uzaq sadə bir həyat yaşayırdı, mənə həmişə nəsihət edirdi ki, dünya malına heç vaxt aludə olma. Mıqrıda işləyəndə onu üçotaqlı mənzillə təmin etmişdilər. 14 ildən çox o mənzildə yaşamışdı. İşdən çıxanda mənzili dövlətə təhvil verdi. Tamah hissi onda yox idi. Həmişə vurğulayırdı ki, az-tamahlı adamlar ən zəngin kəslərdir..."

Həsən müəllimin mənim haqqında sözünü nə üçün öz kitabıma saldı? Mən dördüncü-beşinci siniflərdə oxuyandan başlamış Həsən müəllimlə say-sız-hesabsız səmimi söhbətlərimizdə o birçə dəfə də olsun, mənə tərifli söz deməmişdi. Bu, onun prinsipi idi. Adamın üzünə xoş söz demirdi, xoş sözü başqa adamlar içində deyirdi, o sırada öz oğluna da.

Bütün nüvədililər kimi, Həsən müəllim də doğma kəndini heç cür tərk etmək istəmirdi. Nüvədililər öz kəndlərini Namus-Qeyrət qalmasına çevirmişdilər. Erməni qayrqlarının hücumunu mərdliklə dəf edirdilər. Heç bir hissəsiz ki, kəndin müdafiəsinin təşkilində Nüvədi kolxozunun rəhbəri Mayıl Amanovla, məktəbin direktoru Cəlal Əliyevlə birlikdə Həsən Musayevin müstəsna xidmətləri var idi. Nüvədi düşməne qarşı təkbaşına mübarizə aparırdı. Təəssüf ki, Viktor Polyaniqonun qurduğu məkrli oyun nüvədililəri kəndi tərk etməyə məcburiyyətində qoydu. Deportasiya həyatı nüvədililərə də tələyinə tuş oldu...

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev nüvədililərin 1988-1991-ci illərdə göstərdikləri müqaviməti dəyərləndirərək demişdi: "Nüvədi kəndinin camaatı çox dəyanətli insanlardır". Bu sözlər, eyni zamanda, Həsən Musayevin fəaliyyətinə, şəxsiyyətinə verilən yüksək bir dəyərdir.

Həsən Musayev kristal iradəli partiya xadimi, böyük ziyalı dəyanətli insan idi...

Həsən Musayevdən söz açılarda, ilk öncə, yadıma nüvədililərin indi də unutmadiğı bir deymi düşür. Kəndin mərkəzində Məscid düzü deyilən bir yer var. Camaat həmişə ora yığışar, müxtəlif mövzular ətrafında söhbətləşər, elin-obanın, kolxozun həyatı ilə bağlı aktual məsələləri götür-qoy edərmişlər. Nüvədinin söz və nüfuz sahiblərindən olan Əli dayı da-Həsən müəllimin atası-həmin məclislərin fəal iştirakçılarından biri imiş.

Həsən müəllim 1973-cü ildə Mıqrı Rayon Partiya Komitəsinin üçüncü katibi seçiləndən bir neçə gün sonra bu fakt Məscid düzündə, təbii ki, yeni müzakirənin predmeti olur. Kəndlilərdən biri soruşur ki, ay Əli dayı, Rayon Partiya Komitəsində birinci, ikinci və üçüncü katib vəzifəsi var. Həsən müəllimin işinin adı nə olacaq, nə iş görəcək, bu üçüncü katibin vəzifəsi nə olacaq? Əli dayı da dərhal qayıdıb cavab verir: "Biləsiniz, birinci katib də, ikinci katib də elə-belədir, əsas üçüncü katibdir".

Aradan iki ildən bir az artıq müddət keçir, 1975-ci ildə Həsən Musayev Mıqrı Rayon Partiya təşkilatının ikinci katibi seçilir. Və yenə Məscid düzündə "çək-çevir" başlayır, yenə bir nəfər soruşur ki, ay Əli dayı, bəs bu ikinci katib nə deməkdir. Həsən müəllim nə işlə məşğul olacaq? Əli dayı da o saat çox konkret və çox əminliklə cavab verir: "Birinci katib də, üçüncü katib də elə-belədir, ikinci katibdir".

Əli dayının bu cür qeyri-standart və sərrast cavabına istinad etməyim heç də təsadüfi deyil: çünki atasının belə özünə-məxsus izahı Həsən Musayevi bir şəxsiyyət, partiya, dövlət adamı, rəhbər işçi kimi xarakterizə edən ən dəqiq və etibarlı mənbədir. Əslində, ata belə deməklə oğlunun əsl obrazını yaratmışdı. Təbii ki, Əli dayı dünyanın get-gəlini dərinləndirən dərək edən, hər şeyin yerini-yatağını bilən, məsul vəzifənin nə demək olduğunu, idarəçilik subardinasiasının sərhədlərini ayırd edən çəvik adam idi. O, öz lakonik və ibrətamiz cavabıyla demək istəyirdi ki, mən öz şəxsiyyətimə dəyər verən, hər yerdə, həmişə öz mövqeyi, öz sözü olan bir övlad yetişdirmişəm. Bu o demək idi ki, Həsən Musayev harada olsa, özünü təsdiqləyəcək, heç kimin təsir altına düşməyəcək.

Əli kişi yanılmamışdı...

Həsən Musayevin ömrü yolunu izləyib, onunla bağlı ayrı-ayrı xatirələri dinləyərkən hər addımda atasının dediklərinin praktik təsdiqi ilə rastlaşırsan: ötkəmlik, prinsipiallıq, şəxsi ləyaqət nümunəsi həyatının bütün mərhələlərində Həsən Musayevin xarakter cizgiləri kimi dəyişməz olaraq qalır...

O, mənim uşaqlıq, yeniyetməlik və gənclik həfzində özünə elə möhüz bu cür - ötkəm prinsipial, nöqsanlara qarşı barışmaz, müzakirəyə getməyən bir ziyalı, partiya xadimi kimi yer eləmişdi. 1958-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirdikdən sonra Mıqrı Rayon Xalq Maarif Şöbəsinə müfəttiş kimi fəaliyyətə başlamışdı. Tez-tez rayonun təhsil müəssisələrinə baş çək-mək, təlim-tərbiyə işinin səmərəliliyi üçün bütün faydalı üsullardan istifadə edirdi. Mən Lök yeddillik məktəbində oxuyanda bizim dərsləri dinləməsinə də xoş təəssüratla xatırlayıram. Maralzəmiyə yolu düşəndə həmişə bizə gələr, ona verdiyim sualları da, aldığı cavabları da (suallarım əsasən Səməd Vurğunla bağlı olurdu, başqa yazıçıların, tələbə ikən onları görməsindən söhbətləri-ni maraqla dinləyirdim). Bir ildən sonra o, Rayon Partiya Komitəsinin təlimatçısı idi.

Həsən müəllim partiya aparatında çox sürətlə püxtələdi. Həmin illərdə mən Lök və Aldərə kənd orta məktəbində təhsilimi davam etdirirdim. O dövrü yaxşı xatırlayanlardan biri kimi deyər bilərəm ki, o, fəaliyyəti ilə rayonun ictimai-siyasi həyatında öz yerini tutmuşdu. Bunu görmək, hiss etməmək mümkün deyildi.

1960-1963-cü illərdə Nikita Xruşşov Sovet-Partiya idarəçiliyinə yeni ab-hava gətirmişdi. Kənd təsərrüfatına nəzarəti gücləndirmək üçün rayon partiya komitələrinin potensialı birbaşa aqrar sahəyə yönəldildi. Bu məqsədlə partiya komitələrinin nəzdində partiya təşkilatları qrupu formalaşdırılmışdı. Həsən Musayev də həmin qrupun üzvü idi. Burada da özünün xüsusi təşkilatçılıq bacarığı ilə fərqlənirdi.

Həsən müəllim Qırmızı Sərhəd adına